

A MAGYAR SAJTÓTÖRTÉNET IRODALMÁNAK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

1705—1945. Szerkesztette: József Farkas. Bp. 1972. Akadémiai K. 428 l.

A sajtótörténeti kutatás által régóta nélkülözött kiadvány látott napvilágot a Dersi Tamás szerkesztette Sajtótörténeti Könyvtár című sorozat első köteteként. József Farkas, Kókay György, Sinka Erzsébet és H. Törő Györgyi állították össze s a Magyar Újságírók Országos Szövetsége adta ki a magyar könyvnyomtatás 500. évfordulójára. A mű előszavában Dersi Tamás egy „napjainkban megértően támogatott tudományág átfogó vállalkozásának *első eredménye*”-ként értékeli a sajtótörténeti irodalom válogatott bibliográfiájának megjelenését, olyan kiadványként, amely egy készülő 4 kötetes magyar sajtótörténeti összefoglaló munka, szintézis „*nélkülözhetetlen előmunkálata*” is. De rögtön hozzát teszi, hogy ugyanakkor több is ennél, „mind az újságírók és a szerkesztők, mind pedig a tudományos kutatók tájékozódását alaposan megkönnyítő adattár. A maga nemében *egyedülálló segédkönyv*”. Valóban egyedülálló és hézagpótló munka, s a továbbiakban elsősorban a tudományos kutatásnak lesz alapvetően fontos segédlete. Megjelenése előtt a sajtótörténeti kutatók nem tájékozódhattak ehhez hasonló terjedelmű és ilyen nagy és hasznos címanyagot felölő bibliográfiában. A szerkesztők és az összeállítók tehát reális tudományos, kutatási szükségletet elégítettek ki a munka megteremtésével.

A mű tartalomjegyzékének tanúsága szerint s József Farkas is tájékoztat róla szerkesztői bevezetésében, hogy a bibliográfia „egy általános összefoglaló részre, három átfogó tematikai fejezetre, e fejezeteken belül pedig három nagyobb *történelmi* korszakra tagozódik”, s e szakbeosztás „a világos szerkezeti áttekinthetőség” végett történt így. A bibliográfia tehát a tételek közlési rendjét tekintve elsődlegesen tematikai alapozású munka, másodlagos rendezési elve pedig az időrend.

Féltreértések elkerülése végett szögezzük le előljáróban, hogy — ahogy fentebb már megállapítottuk — az összeállítók reális társadalmi szükségletet elégítettek ki, bibliográfiájuknak megvan tehát a megfelelő társadalmi motivációja; továbbá, hogy a feldolgozott anyag gazdag és hasznos, szerepel benne minden olyan lényeges munka, amelyre a kutatóknak szüksége lehet; a keresett művek megtalálása a jelenlegi szerkezetben sem jelent megoldhatatlan problémát, de a mű illetően szerkezeti felépítésének következetes betartása meglehetősen sok ismétlést tett szükségessé, s összetartozó, egymást kiegészítő munkák szétválasztásához, egymástól való elkerüléséhez vezetett.

Történeti bibliográfiáról lévén szó elsődleges rendezési elvnek logikusan a korszakon-

kénti tagolás kívánkozott volna: azaz a bevezető általános összefoglaló rész (I. Összefoglaló művek, segédkönyvek) után a történelmi korszakokba kerültek volna a most egymástól távol került, pedig gyakran rokon és összefüggő irodalmat tartalmazó tematikai fejezetek (II. A magyar sajtó története, III. A sajtó elvi és módszertani kérdései).

Nem kapunk választ a szerkesztői bevezetésben a korszakolás elvi szempontjairól. Az első, 1705—1849-ig terjedő időszak nem igényel különösebb indokolást, az első magyarországi időszak sajtótermék megjelenésétől az 1848/49-i polgári forradalom és szabadságharc időszakáig napvilágot látott sajtótermékekre és a korszak sajtóviszonyaira vonatkozó egykorú és visszatekintő történelmi anyagot tartalmazza. Egy olyan felfelé ívelő korszak irodalmát, amely után valami új, egészen más következik. A második (1849—1900) és harmadik (1901—1945) időszakaszt elválasztó időhatár, az 1900-as esztendő azonban problémát okoz az önkéntelenül is a „nagy-Pinter” mechanikus, századonkénti korszakolását idézi emlékezetünkbe. 1900-ban nem a politikai életben sem a sajtóviszonyokban sem történtek olyan alapvető változások, amelyek az esztendő fő sajtótörténeti korszakhatárrá való előléptetését meggyőzően indokolnák. További részletesebb tagolás esetén esetleg lehetne az imperializmus korabeli sajtó „kezdő” éveként szerepeltetni, de e hármaskorszakolásban semmiképpen sem állja meg korszakhatárként a helyét. A dualizmus időszakának záróesztendeje, 1918, amely politikailag és a politikával összefüggő sajtóviszonyokban is határák lenne a logikus korszakzáró évszám. A magyarországi polgári fejlődésnek s a magyar polgári sajtónak is egy hosszú szakasza zárul le ekkor, s az 1918/19-es forradalmak, a polgári demokratikus forradalom, majd a szocialista forradalom sajtótörténetileg is fontos külön szakasza után ténylegesen ismét valami új, egészen más kezdődik, a magyarországi fasizmus korának sajtója, amely aztán tart egészen 1945-ig. De gyakorlati okokból is célszerűbb lett volna a dualizmus korát egyetlen szakaszként kezelni; ez esetben a forradalmak időszakának sajtóanyaga nem olvadna bele olyan sajtótörténeti környezetbe, amelyhez semmi köze sincsen.

A kötet egyes szerkesztőinek jó munkáját nem juttatják megfelelően érvényre a tisztázatlan vagy legalábbis nem világos szerkezeti szempontok, amelyeket a bevezetés sem fogalmazott meg. A kisebb fejezeteken belül általában rend van, de a nagyobb fejezetek összehasonlító vizsgálata már következtetésekre, a felvett tételek színvonalát, mély-

ségét tekintve egyenetlenségekre mutat; a részleteiben jó munka tehát az egybeszerkesztési problémák tisztázatlansága miatt nem áll össze egységes művé. Legkevésbé világos, hogy milyen szempontok szerint állította össze a szerkesztő az „I. Összefoglaló művek, segédkönyvek” című fejezetet. Az 1. főfejezet, az „Összefoglaló sajtótörténeti művek” első alcsoportja: „a/Korszakok szerint” pl. teljesen felesleges (25.). A bibliográfia korszakok szerint feldolgozott anyagában minden egyes itt közölt tétel megtalálható a maga konkrét helyén. A „b/Irányzatok szerint” című részben (26.) konkrét sajtótermékről, a *Népszaváról* szóló Révész Mihály-cikk szerepel (*A Népszava negyven esztendeje.* — Nszava 1912. dec. 25. 305. sz. 49—57.), ami azon túlmenően, hogy nem idevaló, azért is furcsa, mert Révész a munkáslapról több terjedelmesebb, önálló munkát is írt, amelyek a maguk helyén, a *Népszava* címszó alatt meg is található. Ha már a *Népszavát* mint a magyar szocialista sajtó egyik reprezentánsát itt is, kiemelten szerepeltetni akarta, akkor az önálló monográfiák valamelyikét lett volna célszerű itt közölnie. Teljesen esetleges a hazai nemzetiségi sajtóra vonatkozó tételek besorolása: összefoglaló sajtótörténeti műként kezeli Réz Henrik 1918-ig terjedő munkáját (25.) a német sajtóról (*Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918.* München, 1935.), a korszakok szerinti alfejezetbe kerül Böőr György *A magyarországi ruszin időszak sajtó a XIX. században* (Kolozsvár 1943.) című műve (25.), de már az egyes területek szerinti földrajzi csoportba (26.) Vigh Károly munkája, *A tizenkilencedik század szlovák hírlap-története* (Bp. 1945.), holott a könyvben nem a Szlovákia területén megjelent, hanem a szlovák nyelvű sajtótermékekről van szó, amelyeknek jórésze látott napvilágot másutt, pl. Budapesten. Feltétlenül helyes lett volna tehát a magyarországi nemzetiségi sajtót külön, önálló fejezetben szerepeltetni, bár az egyes időszakoknál „Idegen nyelvű hazai lapok” címen most is jórészt megtalálhatók az ide vonatkozó tételek.

A terminológiai és fogalmi bizonytalanság is erőteljesen rányomja bélyegét erre az első összefoglaló részre. Így fordul elő, hogy Kaszák Lajos *A magyar avantgarda három folyóirata* (Bp. 1964.) című műve a műfajok szerinti (27.) és nem az irányzatok szerinti kategóriába kerül. Helyesen szerepel a műfaji csoportban (27.) Pándi Marianne könyve, a *Száz esztendő magyar zenekritikája (1793—1898)* (Bp. 1967.), de rögtön felmerül a kérdés, hogy miért nincsenek itt pl. az irodalmi kritikáról szóló összefoglaló munkák, Császár Elemér vagy Komlós Aladár munkája. Hasonló esetlegességgel a bevezető részben másutt is találkozunk: pl. a Sajtóbibliográfiák című fejezetben (30.) Petrik Géza *Magyar könyvészetének*

1860—1875 közti ciklusa helyet kapott, de a megelőző időszakot (1712—1860) felölölő része nem, holott az is tartalmazza a könyvek mellett az időszaki sajtótermékek címjegyzékét, sőt a folyóiratoknak még a repertórium szerű tartalomjegyzékét is; vagy ugyanítt (31.) megtalálható I. Tóth Zoltán *Magyar történeti bibliográfia 1825—1867* című műve, de az előzményeket tartalmazó, az 1825-ig terjedő Kosáry Domonkos-féle történeti bibliográfiai kalauz már hiányzik. Később, az „Egyéb források” közt (43.) találkozunk vele, itt viszont hiába keressük az I. Tóth-féle munkát. A hasonló besorolási következtetlenségek hosszú sorát lehetne felsorakoztatni a bibliográfia bevezető, összefoglaló részéből!

A sajtótörténeti bibliográfia a különböző fejezeteken, alfejezeteken, részeken belül a tétellek szereplő művek megjelenési évének rendjében közli az anyagát. Történeti bibliográfiánál feltétlenül helyes rendezési elv az időrend, de mechanikus betartása nagyon gyakran — ez esetben is — bizonyos torzulásokhoz vezet. Ugyanannak a műnek a különböző kiadásai vagy kötetei például elkerülnek egymástól megjelenésük időrendjének szeszélye szerint, s a kutató — mivel minden egyes kötet külön-külön részcímet visel — magából a bibliográfiából nehezen állapítja meg, hogy egy és ugyanazon munkáról van szó. Jelen esetben ez a helyzet pl. a Bóka—Pándi szerkesztésében indult 3 kötetes magyar irodalomtörténeti kézikönyvvel (28.). Ugyanazon az esztendőn belül a további csoportosítás a művek szerzőinek betűrendje szerint történik. Az éven belüli betűrend mechanikus alkalmazása minden esetben viszont a vitacikkek egymásutánjának sorrendjét kavarta össze: a sajtótamadásra válaszoló írás így nemegyszer előbbre kerül a bibliográfiában, mint a vitát kiváltó cikk, mivel amannak a szerzője az ábécérendben előbb következik, mint emezé. (L. pl. az „Ezüstkor” címszó a 214., vagy a „Nyugat”-ot a 235. lapon).

Recenzióinkban elsősorban módszertani, szerkesztéstechnikai problémákra igyekeztünk felhívni a figyelmet, mert a nagyon gazdag anyagot tartalmazó és a munkatársak lelkiismeretes, pontos, jó munkáját dicsérettel bibliográfia elsősorban ilyen vonatkozású kérdéseket ébresztett bennünk. A bibliográfia címleírásai pontosak, az összefoglaló művek analitikus feltárása értékes anyaggal gazdagítja a munkát, az Országos Széchényi Könyvtárban hozzáférhető gépiratos repertóriumok közlése hatékonyan segítheti a kutatást. A többbezer tételt tartalmazó munkában mindössze néhány nyilvánvaló tévedésre akadunk. A 287. lapon pl. a kétszer is Dzurányi Lászlónak szedett név helyesen: Dzurányi László; a 269. lapon szereplő Lengyel Imre tanulmány (*Méhes Sámuel és Váradai Szabó János. Adalék az Erdélyi Híradó történetéhez*)

nem a huszadik századi, hanem a reformkori *Erdélyi Híradóra* vonatkozik, ahogy az 59. lapon, a Kókay György által összeállított részben szerepel is; s végül a 302. lapon helyet kapott Szaicz Leó — a róla szóló cikk címe szerint „a katolikus újságírás magyar úttörője” — sem a XX. században fejtette ki úttörő tevékenységét, hanem a XVIII. század második felében harcolt az egyházi reakció megtestesítőjeként prédikációiban és műveiben a felvilágosult, libertinus tanok ellen.

A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája, amely szinte előzmények nélkül jött

Semmelweis, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823)*. Einsestadt 1972. 98 l., 68 t. (Burgenländische Forschungen, Landesarchiv. Sonderheft. IV.)

Čaplovič, Ján: *Bibliografia tlači v ydaných na Slovensku do roku 1700, diel 1*. Martin 1972 Matica Slovenská. 556 l.

A régi Magyarország azon területeinek múltja, amelyek a népesség alapján ma más államokhoz tartoznak, természetesen mind a magyar, mind a szomszédos országok tudományosságát érdeklik. E területek történelme, művészet- és irodalomtörténete közös kincsünk, és örömmel kell üdvözölnünk minden olyan kezdeményezést, amely a kutatásban való kölcsönös együttműködést erősíti.

A nyomtatott könyvek történetének kutatásában is alakultban van ez az együttműködés. A *Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600* (Bp. 1971.) kutatásához mind az öt szomszédos ország intézményei és kutatói megadták a kívánt felvilágosítást és segítséget. Ugyanakkor magyar részről ők is megkapták mind a levélnyi felvilágosítást, mind a kutatási lehetőségeket, elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár által. Ennek eredménye beleépült Burgenland és Szlovákia most megjelent bibliográfiáiba. Az elsőt, amely időben 1823-ig halad, Karl Semmelweis a burgenlandi Landesbibliothek volt vezetője állította össze. A másikat Ján Čaplovič, a Szlovák Tudományos Akadémia könyvtárának volt vezetője Szlovákia területén 1700-ig megjelent könyvekről gyűjtötte egybe. Besztercebánya, Bártfa, Pozsony, Galgóc, Komjáti, Kassa és Lőcse XVI—XVII. századi nyomtatványaival foglalkozik. Második kötete, amely a többi nyomdát (Nagyszombat, Trencsén stb.) és a mutatókat kívánja nyújtani, előkészületben van.

Burgenland bibliográfiája elsősorban Johann Manlius nyomdász munkáját (1575—1605)

létre, rendkívül szükséges munka. Szüksége van rá az utóbbi időben fellendült s egyre szervezettebbé váló sajtótörténeti kutatásnak, de egyben hasznos és szükséges minden tudományág és ismeretterület, így az irodalomtörténet kutatói számára is. A szaksajtó problémáinak és az egyes szaklapoknak az irodalmát válogatva is olyan bőséggel közli, amelyből a kutatás gazdagon meríthet. Termékenyítő hatását remélhetőleg hamarosan lemeríthetjük a Sajtótörténeti Könyvtár következő kötetein is.

Fülöp Géza

ismerteti. A kiadványok pontos bibliográfiai leírását jól kiegészítik a címlapokról készült reprodukciók. Manlius Burgenland területén kívül (Ljubljana, Varasd, Sárvár) készített nyomtatványairól is rövid felsorolást kapunk. Táblázat mutatja Manlius 94, eddig ismert nyomtatványának megjelenési helyét és nyelvét. A Burgenland területén nyomtatott kiadványainak fennmaradt plédányairól készített statisztika igen tanulságos és újra figyelmeztet bennünket, milyen ritkák a régi magyarországi nyomtatványok. 58 műből mindössze 5 van, amelyből három vagy több példány maradt meg. Tizenkettőből pedig egyetlen példányt sem ismerünk, további kilenc viszont csonka, vagy néhány lapnyi töredék. Manlius munkáját Farkas Imre folytatta (1606—1619). A bibliográfia húsz sopronkereszúri kiadványát ismerteti. Ezek között van két horvát nyelvű evangélikus énekeskönyv, amelynek egy-egy példányát az elmúlt években fedezték fel Ljubljánában. Farkas Imre később Csepregen állította fel nyomdáját. Ottani működésére azonban a bibliográfia nem tér ki, minthogy Csepregen Burgenlandon kívül fekszik.

A következő nyomdások Burgenland területén hosszú megszokásokkal és csak igen rövid ideig működtek. Így nyomtatványaik száma is igen csekély, 1800-ig mindössze tizenöt. 1801-től azután a Bécsből érkezett Johann Leopold Stotz lett az Eszterházyak udvari nyomdásza Kismartonban, ahol attól kezdve napjainkig folyamatosan működik nyomda. Sajnos Stotz kiadványairól (1801—1823), amelyek különösen színháztörténeti szempontból igen fontosak, a szerző nem ad teljes bibliográfiát. Ez nyilván egy további kötet feladata lesz.

Karl Semmelweis könyve az eddig ismert, de csak szétszórtan közölt bibliográfiai adatokat gondosan összegyűjtve, azokat jól használható egységbe foglalta. A könyv magas színvonalú technikai és nyomdai kiállítása dicséretes és példaadó.